
Kazalo

SUVREMENA KAJKAVSKA KNJIŽEVNOST

<i>Ivona Marciuš: Kisela krv</i>	3
<i>Vesna Kosec-Torjanac: Zatomljeni krik / Uz kajkavsku dramu Kisela krv</i> <i>Ivone Marciuš</i>	20

*

KAJKAVSKI U ŠKOLI

<i>Danica Lešek: Muke po kurikulu: zastupljenost novije kajkavske književnosti</i> <i>u školskom kurikulu [Curriculum struggles: representation of recent</i> <i>Kajkavian literature in the school Curriculum]</i>	25
---	----

*

<i>22. natječaj za kajkavske i 15. za čakavske srednjoškolske literarne radove</i>	48
--	----

*

KNJIŽEVNO-JEZIČNE KORELACIJE

<i>Tatjana Pišković: Razvoj pripovjednoga jezika Ksavera Šandora Gjalskoga</i> <i>[Development of Ksaver Šandor Gjalski's narrative language]</i>	49
--	----

*

KAJKAVSKE KNJIŽEVNE KORELACIJE

<i>Emilija Kovač: Kajom Domovinskog rata : Kajkavska produkcija časopisa KAJ u</i> <i>tematskom i vremenskom kontekstu domovinskoratne zbilje [The "kajom" of the</i> <i>Homeland war : The Kajkavian Production of the KAJ Periodical in the Thematic</i> <i>and Timeline Context of Homeland Wartime Reality]</i>	61
--	----

*

KAJ & ČA

<i>Elena Grah Ciliga: Polustoljetna povijest: Az,buki vjedi... glagolja Roč</i> <i>(monografija Katedre Čakavskog sabora Roč)</i>	85
--	----

*

HRVATSKI KNJIŽEVNI PUTOPIS

<i>Judita Kovač: Ima mora, nema mora</i>	91
<i>Igor Šipić: U potrazi za Stridonom</i>	96
<i>Tomislav Šovagović: Pomfrit u amsterdamskom ritu</i>	102
<i>Božica Jelušić: Hortus Croatiae i druge cvjetne gredice</i>	106
<i>Tomislav Marijan Bilosnić: Fatamorgana u Ulici cvijeća</i>	113
<i>Zdenka Maltar: Carski otok i kitovi u kolovožu</i>	120

Nada Vukašinović: *Piter, nebo, Neva* 125
Emilija Kovač: *Ocjene/osvrta na tri nagrađena putopisa* 131

*

OSVRTI, PRIKAZI

Blago Ignaca Kristijanovića darovano čitateljima (Marijana Horvat) 135
U povodu romansiranih pripovijesti Moč življenja Petrane Sabolek
(Robertino Bartolec) 138
Nagrada Zvonko Milković za 2025. godinu – Emiliji Kovač (Uredništvo) 144
O Bogu, svijetu i čovjeku : Cvjetko Milanja: Bogu bliže (Zvonko Kovač) 145
Šezdeset godina Festivala kajkavskih popevki u Krapini (Željko Slunjski) 148

*

Autori/suradnici – Kaj 3-4/2025. 151

Naslovnica:
Frane Paro

Poštovani čitatelji, pretplatnici i suradnici!

I u posljednjem dvobroju za 2024. Kaj slijedi svoj trajni koncept sadržajno-rubrične i metodološke raznolikosti u obradi sveukupnoga kajkavskoga konteksta kao temelja hrvatske kulture i znanosti. Okosnicu Kaja 5-6 (2024) tvore i podupiru funkcionalno-stilske moći kajkavštine u postmodernoj književnoj, ali i jezično-povijesnoj realizaciji: bilo da je riječ o kajkavštini kao predlošku filozofijskih razmatranja (M. Varjačić), ili mogućem sinteznom kajkavskom kreativnom konceptu (†Luko Paljetak u kajkavskim pjesmama D. Domjaniću), bilo da je riječ o kajkavskoj arhivskoj građi (K. Levanić). Materinski kajkavski jezik polazište je i rezultat raznolikosti svih sedam rubrika – od posvetnih kajkavskih pjesama Luku Paljetku (u povodu njegovih posvetnih Domjaniću) do recentnih poetskih i prozних ostvaraja (M. Mikulec, A. Horvat), ali i svjetskih tradicijskih korelacija „ptičje svadbe“/Sabora ptica s onim domaćim običajnim (I. Srša, Ftičeki se ženiju). Potvrđuju to znanstveno kategorizirani radovi, ali i programi Kajkavskoga spravišča u širem, kaj-ča-što kulturološkom povezivanju (srednjoškolski radovi unutar Jezičnice kajkaviane, Hrvatski književni putopis). Sedam rubrika ovoga Kaja ispisao je 51 suradnik, među kojima 26-ero srednjoškolaca, pa i osnovnoškolaca..

Poštovani čitatelji i suradnici, vjerujemo kako ćete pretplatom na Kaj i u 2025. – u 58. godištu redovitog izlaženja – podržati njegov kulturološki opstanak. Uplatnicu s neizmijenjenim iznosom godišnje pretplate (13,27 €) bit ćemo Vam slobodni poslati zasebnom poštom.

Želimo Vam sretnu i uspješnu 2025. godinu! („Anda vu morje vre vekivečno/Jedno nam leto kapnulo srečno“)! (B. P./Uredništvo)

KISELA KRV

Ivona Marciuš, Zagreb

LIKОВИ:

Mama

Baka

Unuka

Maske - Naphanec Tata i Naphanec Deda

*(Dolazi Unuka obučena u kostim lampe. [To je tradicionalna međimurska maska - osoba koja nosi ovu masku naziva se „naphanec“, a uz masku, na sebi ima tradicionalnu nošnju, gaće i „robaču“ (košulju) od domaćeg platna. Ispod nošnje naphanec je ispunjen slamom te nosi predmete za stvaranje buke i plašenje poput lanaca, zvonaca, željeznih vila i slično]. *Kreće se po sceni neko vrijeme, proizvođači buku metalnim zvoncima zakačenima oko struka i urlanjem, onda se smiri i skinе masku s glave.*)**

UNUKA:

Iza sedam mora i sedam gora, živjele su Baka, Mama i Unuka.

Na tvrdoj zemlji

Natopljenoj znojem

I psovkama muškaraca

* S posebnim zadovoljstvom objavljujemo suvremenu kajkavsku poetsku dramu KISELA KRV mlade dramatičarke *Ivone Marciuš*, kao i osvrt *Vesne Kosec-Torjanac* na razine funkcionalnosti kajkavskoga jezika u tom djelu. *Kisela krv* praiizvedena je 11. veljače 2024. na Sceni Rogoz u Hrvatskom narodnom kazalištu u Varaždinu. Između ostalog, izvedena je i za prvog dana znanstvenoga skupa u povodu 450. obljetnice *Decretuma*, kajkavskoga prvotiska (HNK Varaždin, 23. svibnja 2024) - op. Uredništvo.

Kada žena kaže što misli
Bez njihovog dopuštenja.
Na drvenim stolovima
Na kojima se rade krvavice,
Gdje je svinjokolja blagdan,
A susjedi
Najstroži suci
Svake obitelji.

Iza sedam mora, iza sedam gora
živjele su
Jedna po jedna.
Zatim zajedno.
U početku u tišini -
Nitko nije znao kakav baka ima glas
Nekad se ni sama nije mogla prepoznati
Kad bi se uhvatila
Da priča.
Mama je bila malo glasnija
Ne puno,
Onoliko koliko su joj dopuštali glasovi ostalih
I koliko je bilo dopušteno
I u kojoj prilici.
Nešto poput
Mirnog
Povremenog
roktanja svinje
Kad još ne zna
Da će biti zaklana.
Bile su tihe.
U svijetu iza sedam mora i sedam gora
Njihov je glas zagnjilio i nije imao boje.
A onda sam došla ja
I krenula urlati.

U svijetu iza sedam mora i sedam gora
Prekinula sam popodnevi odmor
Onima koje nisam smjela probuditi
Nakon ručka u 12.
Pobjegla sam

Jer nisam željela da ne prepoznam svoj glas.

Ali, vratila sam se za pola sata

Da nastavim urlati tamo gdje sam stala

I čujem kako urlaju

Baka i mama.

Poput fašnika kojeg spaljuju -

Opet

i opet

i opet

i opet.

Tradicijski. Gnjilo. Gnjilo poput starog limuna kad se rade krvavice.

(Dolaze Baka i Mama, isto tako obučene u kostim „lampe“. Kreće scena urlanja i divljanja koja traje. Onda smiraj. Svlače se. Baka obuva škorpje, Mama lijepi mustače na lice, Unuka uzima zaimaču. Svaka uzima masku lampe (onaj dio koji se stavlja na lice) i sjednu svaka na svoju stolicu. Maske postave svaka ispred svojih nogu. Baka počinje nešto mrmljati, tiho pa sve glasnije.)

BAKA: Dve ili tri svinjske glove

- kila svinjskih pljuča

- kila jezika

- kila i pol ljuka

- kila hajdinske kaše

- litra svinjske krvi

- sol

- prper

- petnajst metri svinjskih creva

- svinjska most -

(Uzima masku ispred sebe u ruke, nastavlja.)

BAKA:

i malo friškoga limuna, kiseloga, žotoga, domačega limuna

kaj bu krv kisela

fineša

drugačka

al to je niko ne smel znati.

(Unuka krene vrištati. Onda utihne.)

MAMA:

Pitala sam mamu kak je zgledalo dok sam se jo rodila. Se jo je bolelo, jo sam se ritala kak da nogometa nutri igram, tak je rekla. Ili kak da se stalno smejem pa skačem nutri. Dali so mi lepo ime, dopadalo mi se odnavek. Eva. Neje bilo niti jad-

ne v selo osim mene. Eva kak prva žena. Bilo je drugačko od ostalih Štefici, Verici, Marici. Nekak... moderno. V školi kak da je sima bilo žal jer sam jo bila Eva. Prva. Drugačka. Unda so zmislili pjesmico i postala sam Eva, koja čurke nadeva. I se se obrnulo. Si so skakali koli mene i smejali se, kak ja v maminom trbuhu prije nek me rodila.

BAKA:

Tresnete piceka po glavi
Kaj već nebre hodati
Niti bežati
Glovo mu denete na drveni panj
Lepo
Ravno
Zdignete roko
I odsečete glovo.
Na kraju,
Čekate kaj krv steče do kraja.
Niti kapljica nesme ostati.
Kak da ga nigdar niti ne
Bilo krvi
V picekovojoj glovi.

MAMA:

Zmislim se, bila je moja pričest. Mama mi jo je kupila na Mađarski. Rekla sam joj da moram biti lepa. Kak nigdar prije. I ona je to znola, celo selo se spravljalo za to. Saki den sam v kuhnji gledala v kalendar i brojila kulko još do dena koji je bil crveno pofarbani. Sklopila sam roke i pogledala sveca kaj je stal v koto kalendara i prosila ga kaj čim prije dojde te den. Gledala sam jo saku večer prije nek bi zaspala i premišljavala si da bodo se sê curice i sosede okretale za menom jer niko ne bu mel tak lepu. A znalo se da je te den celo selo pre meši. Nesam spala celu noč, prosila sam sveca z kalendara kaj jutro dojde čim prije. Stala sam se prije sih, kokoši su još ne počele kukurikati, a ja sam je zvadila z ormara i dela na krevet. Nesam ju vupala niti teknuti kaj ne napravim nekaj. Samo sam ju gledala, se dok je mama ne došla v sobu kaj me zbudi jer je ne znala da sam jo od sreče ne mogla zaspati celu noč. Dok nas je svećenik prozival po abecedi, čekala sam kaj ja dojdem na red. Pred oltar, tam de budu me si vidli. Recitacije se niti ne zmislim. Znam da sam z desnom rokom držala roba jer me bilo stroh. I vidla sam kak me si gledijo. Dok smo došli dimo, cela rodbina me grlila i govorila kak sam lepa i sveta ve. Bila sam srečna. Čak me i tata lepo gledal. Hiža je bila puna ljudi, mama je spekla šest vrsti kolači. Dok su si tata, stric, deda i ostali muški v familiji već malo spili, počeli su popevati. To je bil moj den. Samo moj. Plesalo se v našoj malojoj sobi, pilo, smejalo.

Jo sam se smejala. Se dok je tata ne fuljal *živeli* z stricom i zlejal črno, gosto, domače črno vino po meni. Po mojoj belo, čipkastoj haljini z Mađarske. Neje me niti pogledal. Samo se smejal i vikal kaj mu kupica ima rupu. Ja sam dišla v sobu i slekla se. Dela sam haljinu na krevet i gledala črlene fleke se dok so me oči ne počele boleti. Ribala sam ih tri vure, dok su me prsti već ne počeli peći. Nesam ih mogla oprati. Samo sam ih gledala, tak mokre, svetle. Ali, i dalje črlene.

UNUKA: Napunile bi ruke kukuruznim brašnom i prosijale ga kroz svoje hrapave prste, a ja bih se smiješila dok bi gledala sitna žuta zrnca kako padaju u vodu. Mama bi uhvatila lonac i držala ga čvrsto dok bi baka drvenom kuhačom miješala žutu, gustu smjesu. Smijale smo se glasno kad bi koji mjehurić želio pobjeći iz lonca. Ja bih stavila mlijeko u tanjur i čekala dok mama i baka ne dođu i u njega stave žute, guste žgance koje bi zajedno, žlicom, mrvile na male komade.

One bi me ponosno gledale kako ih gutam i govorile da moram još puno žganaca pojesti dok ne postanem velika cura, žena poput njih. Sve je bilo lijepo i toplo oko nas, svakog petka kad bi djed i tata otišli na sajam u grad. Osim jedanput kad su produžili svoj posjet sajmu i vratili se navečer, svaki sa svojim oblakom rakije, urlajući na mamu i baku, dok sam se ja stiskala u kutu sobe i mislila na to da nikad ne želim postati velika cura.

BAKA:

- Dve ili tri svinjske glove
- Kila svinjskih pljuča
- kila jezika
- kila i pol ljuka
- kila hajdinske kaše
- litra svinjske krvi
- sol
- prper
- petnajst metri svinjskih creva
- svinjska most -

(Uzima masku ispred sebe u ruke, nastavlja.)

BAKA:

i malo friškoga limuna, kiseloga, žotoga, domačega limuna
kaj bu krv kisela
fineša
drugačka
al to je niko ne smel znati.

(Unuka krene vrištati. Onda utihne.)

(Tišina. Duga. Čini se kao da nitko neće nastaviti, a unuka kao da čeka da krenu

Mama i Baka. One samo sjede u tišini i gledaju pred sebe. Uzimaju maske ispred nogu i stavljaju ih na glavu. Unuka ustane i panično ih skida s njihovih lica. One samo sjede, bez reakcije.)

MAMA: Gledala sam ga kroz prozor dok bi skrenul vu vulicu i zakočil tak kaj su se gume skurile i ostavile črnu fleku na asfaltu. Sako jutro dok je išel do zadruge polek naše hiže po kruha i mleko, točno v osem. Stala bi se pred prozor i gledala na vuru. Ivica je bil stareši od mene tri lete i soseda bi, navek dok je došla k nama, govorila da raste fletno kak drač. Si su znali za njega i njegov biciklin kojega mu je tata kupil v Njemačkoj. Soseda Micika, njegova mama, mene je mela rada već nego ostale. Saki den popolne, posle obeda, došla bi pit kavu i z mamom sedela na drvenim stolcima pre peči v kuhnji. Jo bi došla čim bi čula kak se posle obeda otpira lesa i pozdravila Miciku, a ona bi mi v roko dela dva bombona z Njemačke i pogladila me po lasima. Jemput je z njom došel i Ivica na svojemu biciklinu. Mama je skuhalo kovo i seli su se na drvene stolce.

Unda je Micika rekla da imaju nekaj za mene. Ivica me tpelal na grunt, pred biciklin i rekel da je on već ve velki i da mu se već ne dopada biciklin, nek si ga zemem. Pogledal me i nasmejaj se, otpral lesu i dišel. Jo sam samo stala i nesam ga vupala teknuti. Micika je već spila kovo i spravila se dimo, a jo sam još stala vuni i samo gledala v biciklin. Čula sam mamu kak viče kaj zafalim teti Miciki, ali nesam se mogla pomeknuti. Biciklin kojega su si v selu gledali kak da bi ga fkrali čim bi mogli, odjemput je bil moj. Ivica ga je baš meni dal. Teta Micika se samo nasmejala, rekla mami kaj me pusti i pogladila me po lasima. Otprala je lesu i dišla. Popolne sam prešla celo selo i si su me gledali. Baričina Mara me pitala kaj delam z Ivičinim biciklinom, da bu dišla k mojoj mami i rekla da sam mu ga fkrala, a jo sam se samo nasmejala. Oči su mi se od sreče samo obračale kak kotači na biciklinu.

Navečer sam ga sparkerala v grunt i pokrila z plahom. Nesam mogla zaspati od sreče i samo sam si mislila kak bum v jutro z njim dišla v dučan po kruha. Sako malo sam kroz prozor gledala da l' je tam. V noći me zbudila galama i skočila sam z kreveta kak da me neko poljal z kontom zdene vode. Kroz prozor sam vidla tatija kak leži na biciklinu i popevlje nekaj dok se mama plače i viče na njega. Bežala sam vun kak da mi je zadnje. Mama je zdigla tatija s poda, a biciklin je ostal ležati na zemlji, nekak čuden. Zdigla sam ga i gledala, spiganoga i strganoga. Čula sam mamu kak se dere kaj pem spat, a jo sam samo stala tam i gledala ga. Čula sam tatija kak popevlje v hiži i dere se na mamu.

V jutro sam ne dišla po kruha. Sparkerala sam biciklina v šupu, tak strganoga, pokrila ga s plahom i već sam ga nigdar ne pogledala. Tata se v jutro ničega ne zmisli. Dok me Ivica pital de je biciklin, rekla sam mu da sam još premala za njega i da čeka v šupi dok mi nogo malo ne zrasteju. Teta Micika je drugi den došla na kovo i v roko mi je dela dva bombona z Njemačke. Od toga dena sam ih name-

tala pod jastuk i saku noć senjala kak se peljam z črlenim biciklinom po velkoj Njemačkoj, baš onakvim kakši je bil on v šupi, spigani pod plahtom na kojoj sam spala dok sam sako jutro gledala Ivicu kak z njim ide v zadrugu po kruha i mleko.

(Mama se samo smješka, sliježe ramenima.)

BAKA:

- Dve ili tri svinjske glove
- Kila svinjskih pljuča
- kila jezika
- kila i pol ljuka
- kila hajdinske kaše
- litra svinjske krvi
- sol
- prper
- petnajst metri svinjskih creva
- svinjska most -

(Uzima masku ispred sebe u ruke, nastavlja.)

BAKA:

i malo friškoga limuna, kiseloga, žotoga, domačega limuna
kaj bu krv kisela
fineša
drugačka
al to je niko ne smel znati.
(Unuka krene vrištati. Onda utihne.)

UNUKA: Djed je rekao da je to neka posebna vrsta. Vijetnamska. Isplativa.

Pitala sam baku što znači vijetnamska. Uzela me u krilo i u kutu nekog letka nacrtala državu malu poput lješnjaka u čokoladi. Nije mi bilo jasno kako je djed uspio otići tamo, a da nikome nije rekao. Istina, baka nikada nije smjela ništa pitati jer bi joj samo rekao da začepi.

Ja sam htjela psa ili neku ptičicu, znali su to, ali nisam ništa rekla. Tata je rekao da se smijem brinuti o njemu jer će mu svejedno trebati vremena da se dovoljno udeblja i bude isplativ. Nisam ga baš razumjela, ali bila sam sretna jer inače nisam smjela imati ljubimca. A oni se ne broje. Njih oduvijek imamo. Ipak, ja sam ga brojala.

I voljela. Nakon bake i tate naravno. I djeda, ponekad, kad bi ga posjetio susjed pa bi me hvalio kako sam ja dobra unuka svaki put kad bih donijela vino iz podruma. Dobro, i na tatu sam se ponekad ljutila. Jer se nikad nije suprotstavio djedu. Pitala sam ga jednom zašto to radi i samo je rekao da tako mora biti jer je bio zločest i sad nemamo kud osim biti ovdje. Nisam baš razumjela, ali mi je bilo

lakše čuti da je i tata jednom bio zločest, a ne samo ja. Tako je i praščić puštao da ga ovi veći guraju u blato, a ja bih se uvijek rastužila kad bih ga vidjela prljavog.

K njemu bih bježala kad bi u kući vikali. Stisnula bih se u kut i pričala mu priče. Dobro, i začepila nos. Ali, bilo mi je draže začepiti nos, nego tiskati dlanove na uši sve dok ne poplave tamo u kući, kako ne bih čula urlanje. On ne bi ništa rekao. Trebala sam tu tišinu.

Ja bih obično zaplakala, sve dok mi baka prošle zime nije rekla da sam već velika cura i da ne plačem. Da me sve to jednom čeka.

Onda sam krenula urlati.

Iz grla.

Trbuha.

Glave.

Suza.

Baka me gledala.

Ja nisam htjela da me sve to jednom čeka.

Ni djed.

Ni vika.

Ni glupi susjed koji se napio s djedom i srušio moju staklenu kuglu s police.

Urlala sam, udarala baku i njezinu pregaču s receptom za kiflice.

Ona je vikala da se smirim.

Ja sam dobra

Uvijek sam bila.

Pobjeći ću, rekla sam.

U Vijetnam,

Ja i praščić.

On me jedini voli.

Pala sam na pod.

Baka je zaplakala.

Rekla sam joj da želim da me ona čeka jednog dana.

Samo ja i ona.

Obećala mi je

Da će sve biti u redu.

Volim te, rekla je.

Čula sam korake.

Ulazak.

Strogo me podigla

I rekla da sam ja već

Velika cura.

Od tada

Sam urlala u jastuk

Kao prava
Velika cura.

(Krene urlati. Mama krene pjevušiti neku melodiju, ustane i zapleše, smiješi se. To traje, onda se vrati i krene pričati.)

BAKA:

- Dve ili tri svinjske glove
- Kila svinjskih pljuča
- kila jezika
- kila i pol ljuka
- kila hajdinske kaše
- tri šamari usput dok svinja cvili kaj se menje čuje
- litra svinjske krvi
- sol
- prper
- petnajst metri svinjskih creva
- svinjska most
- jadno ftihni i delaj

(Uzima masku ispred sebe u ruke, nastavlja.)

BAKA:

i malo friškoga limuna, kiseloga, žotoga, domačega limuna
kaj bu krv kisela
fineša
drugačka
al to je niko ne smel znati.
(Unuka krene vrištati. Onda utihne.)

MAMA:

Posle deset, zmislím se kak da je fčera bilo, došel je i pital da l' pem plesat z njim. Jo sam si počivala jer so me noge već bolele od plesanja. Mel je črne mustače i tamne oči, robaču si je nekak čudno del v hlače, al' je sikak bil fajni. Vidla sam da me gledal celu večer i nekaj šaptal pajdašima, valjda je ne znal kak da dojde do mene. Plesal je dobro, tu i tam mi je stal na prste, ali neje niš rekel, jo sam se sam nasmejala. Dopal mi se, odma. Dok sam došla dimo, zula sam si cipele i vidla da na nogama imam krvave žulje. Drugi den, došel je k nama i rekel mojima da mu se dopadam. Mama je došla po mene v sobu i rekla da me trebaju, dela se o meni. Čula sam njegovoga glasa i štela sam bežati do njih kak sam bila srečna. Ali sam se od krvavih žulji jedva dovelkla. Za tri mesece smo se ženili. Plesali smo celo večer, gazil me tu i tam i smejal se. Se me bolelo od toga. Drugi den sam pak na nogama

mela krvave žulje, ali sam se smejala.

(Mama se smije, sve više histerično. Uzme masku i smije se i dalje dok je ima na glavi.)

BAKA:

Tresnete piceka po glavi
Kaj več nebre hodati
Niti bežati
Dva tri šamare
Šest pot soma si si to kriva
Glovo mu denete na drveni panj
Lepo
Ravno
Zdignete roko
I odsečete glovo.
Pet pot po prstima z remenom
Tri pot žena mora biti tiho dok ju se ne pita
Na kraju,
Čekate kaj krv steče do kraja.
Niti kapljica ne sme ostati.
Morate paziti
Kaj bodo sosedi rekli
Kakša je to familija
Moža ne poslušaju.
Kak da ga nigdar niti ne
Bilo krvi
V picekovej glovi.

(Krene pantomimom oponašati to klanje. Radi to sve dok opet ne progovori.)

MAMA:

Dala sam si ju šivati, bilo je prvo dete, krstitke su morale biti kak treba. Kaj se na bo po selo govorilo da se špara pre hiži, da smo bili v storoj obleki. Došla sam k sosedi Kati i srce mi je štelu vun skočiti dok me merila v svojoj kuhnji koja je smrdela po picekovim škrampljama koje je kuhala za juhu. Za tjeden dni mi ju je donesla dimo. Blekla sam se i gledala se v zrcalu. Smejala sam se i nesam se mogla zastaviti od sreće. Čekala sam ga dok dojde z polja. Sedela sam v beloј čipkastoј haljini na drvenome stolcu v kuhnji i gledala kroz prozor. Vidla sam črne mustače kak se zdižeju dok je otpiral lesu. Došel je nuter i pogledal me. Pital je de je obed i rekel da moram več jesti jer zgleđim kak da imam vreću na sebi. Jo sam ga gledala, brnula se i dišla za šporhet na kojemu su se kuhali picekovi škramplji v juhi. Zela sam ih vun i glodala za šporhetom, se dok mi se žalodec ne napuhnul tak kaj je

haljina štela počiti na meni.

BAKA:

- Dve ili tri svinjske glove
- Kila svinjskih pljuča
- kila jezika
- kila i pol ljuka
- tri minote bečanja
- jen šamar kaj se smirim i ne sramotim ga pred sosedima
- kila hajdinske kaše
- litra svinjske krvi
- šest šaki v oko
- pet minot urlanja
- jadno spotral bum te ak ne ftihneš
- sol
- prper
- petnajst metri svinjskih creva
- svinjska most -

(Uzima masku ispred sebe u ruke, nastavlja.)

BAKA:

i malo friškoga limuna, kiseloga, žotoga, domačega limuna
za kojega dobiš šamara

ak je gnjili

ili stari

jenoga za drugim

i moraš ftihnuti

sama si si kriva

kaj si ne mislila

dok si kupovala

limuna

kaj bu krv kisela

fineša

drugačka

črna šljiva pod okom

črna i žofka

al to je niko ne smel znati.

(Unuka krene vrištati. Onda utihne.)

MAMA: Obed v 12 vur. Nigdar kesneše, nigdar raneše. Meso 5 dni v tjedno, treba se najesti kaj se bu moglo delati. Prova žena, tak je bilo. Tak sam bila. Jo sam

prova žena, tak su govorili. To se tak mora.

Jemput sam zakesnila. Jemput je obed bil v 1. I rekla sam da mi je dosta. Samo jemput prije nek sam ftihnula, vidla sam črne mustače koji su srdito stali na njegovome licu i vidla sam mu v očima da me štel fčehnuti. Kak svinjo dok se riče v kopanji kaj bu jo lefkeše zaklal. To se tak mora i nemam ja kaj delati drugač.

Ftihnula sam i još navek sam tiho. Mustači su srečni jer je se kak mora biti. Saki den dok se sednemo za obed točno v 12.

(Pogleda Mariju i prvi put joj se obrati)

I ne znam ti kaj reči, Marija. Probala sam.

(Baka prestane s pantomimom. Pogleda Mamu. Gledaju se s tim nakaradnim maskama na licu, dugo. Onda odjednom Baka zaurla, nakon nje Mama. Dolazi Unuka i skida im maske s lica, stavlja ih ispred njih. Onda Baka ustane i uzme masku, stavi je iza svoje stolice. Isto napravi i Mama.)

(Baka pogleda Mamu i prvi put joj se obrati)

BAKA: Znala sam da bo te den. Dete se ritalo kak svinja v kopanji prije nego ju zakoljemo. Ali, počelo je prekesno. Tiskala sam, soze i krv so se mešali kak paradajzova juha na šporheto, črne fleke pred očima v obliku svinjske glove letele su gori doli. Stajal je polek i gledal na vuru, mustači so mo se srdito zdigali dok so minote letele. Doktor mu je govoril da sam zgubila puno krvi, on ga je samo gledal i rekel nek se požuri, da to dela namjerno kaj ga plati već či bo duže trajalo. Njega je njegova mama rodila odma čim je počela tiskati, govoril je, kakše su to kerefeke odjemput. Tiskala sam jer sam znola kaj bo. Bilo je prekesno. Pogledal me kak da s kosom seče trovo i stisnola sama soma sebe z tela. Uspela sam. Dete je došlo v tri frtalj dvanaest. Uspela sam. Obed je bil točno v 12, kak i navek. Se je bilo v redo. Dete se plakalo, on se smejal. A ja sam posle v kopanju povračala svinjske glove.

UNUKA:

Samo jednom sam to napravila.

Samo sam jednom posegnula

Za njom.

Mislila sam da je pravi trenutak -

Smijao se,

Prodao je rakiju po dobroj cijeni

Tog jutra.

Tata me čak pogladio

Po kosi -

Ja sam se već trznula-

Refleksno,

Misleći da će povući pramen,

Kao onda kad bih izustila
Previše riječi.
Jer nije na meni bilo da govorim
U toj kući.
Mislila sam samo jednom
Da je to dobar trenutak -
Prvi put kad sam pomislila
Da će biti bolje.
Smijao se,
Mislila sam -
Možda se navikne na to.
Posegnula sam za šefljom
I onda je tata u pola smijeha
Udario šakom
O stol.
Vidjela sam samo crveni potok
Juhe od rajčice
Koja je tekla polako
Po mojim nogama,
Uživajući u tome
da me spali svojom vrućinom
i šeflju koja je tresnula na pod.
Šeflju
koju ne smijem dirati
tako dugo dok ne budem mogla
kopati kukuruz.
Onda sam krenula urlati
Iz sve snage,
Dok me crvena juha pekla po nogama -
Toliko da nisam osjetila
Kad me šefljom udario po prstima,
Kao nemirnu svinju
Čiju će krv njome grabiti,
Kad od nje bude
Radio krvavice.
(*Krene šefljom udarati po rubu stolice.*)

BAKA:

- Dve ili tri svinjske glove
- Kila soma si si kriva
- kila šamari dok sosedi ne dojdejo

- kila i pol ftihni jer bum te raščehnul
- kila kaše od mojega povraćanja svinjskih glovi
- litra rakije kaj bo roka lefkeše poletela
- stisnoti zobi prije galame
- šiba v roki
- petnajst metri šibe dok nekaj velim
- krv cpot oka

(Uzima masku ispred sebe u ruke, nastavlja.)

BAKA:

i malo friškoga limuna, kiseloga, žotoga, domačega limuna
kaj bu krv kisela
fineša
drugačka

al' toga recepta je niko ne smel znati

(Unuka krene vrištati. Onda utihne. Dođe do Mame i uzima mustače. Lijepi ih na lice.)

MAMA:

Den prije kolinja, moral se vrediti. Si so ga v selu znali po črnim mustačima koje je stalno frkal dok je bil srečen ili srdit. Muški so ga gledali cpot oka i si so šteli takše. Za kolinje se posebno spravljal. Jo sam ga spravljala. Sake koline, den prije, navečer, donesel bi v sobu lavura punoga vode, žileta i škorje. Morala sam mu srediti mustače. Kaj budu lepi za koline i sosede. Se je išlo po redu kojega je on odredil. Meni je to bilo lepo. To so bili moji mustači. Samo jo sam ih mogla vrediti kak je on štel i dok bi se gledal v ogledalu na kraju, jo sam stala kraj njega. Jo, on i njegovi mustači. To je bilo naših pol vure.

(Unuka nastavlja priču kao Mama, Mama je gleda.)

UNUKA: Se dok sam jempot, dva dni prije kolini, ne vidla sosedovu Maricu kak mu frče mustače dok sam došla po njega v krčmu. Ne me videl, a jo sam se samo brnula i dišla dimo. Zela sam žileta i naoštrila ga z nožom, znala sam kaj je zutra na redu. Navečer je donesel lavura, žileta i škorje, kak i navek.

Rezala sam goste dlake pomalem... pomalem... gladila ih i rezala... rezala... a unda sam ih zafrknula kak Marica prije dva dni -

(Unuka gleda Mamu, kimne joj, Mama nastavi priču, odlučno, glasno, kao da više. S pobjedničkim smiješkom.)

MAMA: I odsekla.

Zaurlal je kak svinja f kopanji dok ju zakoljeju -

Fletno i odjemput.

Gledal me kak da bu me raščehnul

I zdigel je roko.

Nigdar sam ga ne vidla tak besnoga,

(Dolazi do bake i izuva joj čizme, obuje ih.)

A jo sam ga gledala i smejala se

Dok sam v roki držala

Gostoga črnoga mustača

I hitila sam mu ga v facu

Kak kašu

V

Čurke.

Jo -

Eva koja čurke nadeva.

(Mama joj se smješka. Baka šuti, gleda u čizme na Unukinim nogama.)

BAKA: Prije nek bi zišel vun pred sosede i familiju koja je došla na naše koline, zapral bi se z menom v kuhnju i hitil zmazane škorje pred mene. Sel bi se na stolec i gledal me dok sam ih ja glancala tak dugo dok su se ne svetile. Bez reči, samo bi zakričal kaj se požurim i da mi je ostala fleka sa strane. Jo bi klečala i gledala njegove gole noge z črnim noftima koje su čekale kaj im bujem škorje. Škorje za koline. Morale su se svetiti tak kaj bodo si sosedi vidli kulko je bitna stvar za našu familiju dok se kolje pajcek i kaj obrani svoju čast. On je glova hiže. I ima se pod kontrolom. Svoju ženu koja mu glanca škorje bez reči.

(Unuka uzima maminu i bakinu masku, krene se igrati s njima, glanca ih rubom majice... Onda se umiri i nastavi dalje pričati kao Baka. Držeći ih u ruci.)

UNUKA: Ribala sam škorje, prsti so mi natekli. Rekla sam mu da nebrem bolje, da su već stare. Samo me pogledal kak da bu me fčehnul i porinul škorju v mene z svojim črnim nogama. Ftihnula sam i glancala. Dihala sam se brže i osjećala smrada škorji, smrada sih kolini do ve - krvi, dreka, čurki i njegovih nogi z črnim, zmazanim noftima. Unda je rekel da je dobro. Stala sam i pogledala ga. Del je svoje noge pred mene i čekal kaj mu obujem škorje, jednu po jednu.

Jo sam samo stala i gledala v njegove črne nofte. Unda je viknul i zela sam levu pa desnu škorju i bula mu ih. Stal se, pogledal ih još jemput i spravil se vun.

(Unuka pogleda Baku, kimne joj i Baka nastavi pričati. Odlučno, glasno, kao da više. Sa pobjedničkim smiješkom.)

BAKA:

Jo sam ostala klečati i počela sam se smejati. Smejala sam se dok sam pred očima vidla njegove črne nofte i svinjsku glovo. Stala sam se i rekla da sam ga prevarila. Z vojnikom kaj je došel po vodo dok ga njega ne bilo. I da sam njegove škorje polizala. I da su si v selo vidli kak mu se svetijo škorje dok je zišel vun z

našega grunta, a jo sam se smejala i pozvala ih na ove koline.

(Unuka baci maske. Baka i Mama dolaze do nje, smješkaju se. Samo se gledaju neko vrijeme. Onda Unuka progovori, sretno.)

UNUKA:

- Filj od oreha:
- 200 g samletih orehi
- 100 g cukora
- 1 dl toploga mleka
- Filj od sira:
- 500 g friškoga kravljega sira
- 3 jajca
- limun
- 100 g cukora
- sol
- Filj od maka:
- 200 g samletoga maka
- 100 g cukora
- 2 dl toploga mleka.
- Za filj od jabuki:
- 500 g jabuki
- 50 g cukora
- 10 kori
- puter
- i njihova sreća dok skupa režeju međimursku gibanicu za saki moj rođendan, a meni je žal kaj je te den samo jemput na leto. Dok je ljubav troslojna i drugaćka, kak gibanica. Takši je bil recept, kane baka?

(Baka kimne. Unuka uhvati Mamu za ruku. Mama uhvati Baku.)

I zmislím se da sam navek mela blečenu novu haljinu koju si mi kupila na Mađarski. Črnu. Pa črlenu. Jemput i zelenu. Zelenu za deseti. Zmislím se. Ta mi se najveć dopala. I unda sam si jo zmazala z šlagom. Ali, nesam bila tožna. Znola sam da boš ti našla još lepšu drugi pot. Za saki rođendan druga boja. Tak je bilo, kane, mama?

(Mama kimne. Smješkaju se jedna drugoj.)

UNUKA:

Bilo je lepo,

Dok smo bile samo mi, kane?

Dok ste me vućile moliti Oćenaša, v toploj sobici, se tri stisnute v malome krevetu. A jo sam si ne mogla zapamtiti reći pa smo se skrivećki smejele jer sam zmislila nove reći saku večer.

Bilo je lepo,
Dok smo bile samo mi.
Negda na pol vure,
Negda deset minot,
Kak se da potrefilo.
Dok smo bile samo mi,
Smejale smo se.
I to nam niko nebre zeti,
Kane?

UNUKA:

Iza sedam mora i sedam gora
Zaurale su Mama
Baka
I Unuka.
Jedna po jedna.
Zatim sve zajedno.
Poput fašnika kojeg spaljuju
Opet
i opet
i opet
i opet
Tradicijski. Gnjilo. Gnjilo poput starog limuna kad se rade krvavice.

(Stavljaju maske i urlaju. Onda se netko od njih krene smijati između tog urlanja. Smijeh i urlanje se isprepleću, dugo, glasno... tradicijski...)

ZATOMLJENI KRIK

Uz kajkavsku dramu *Kisela krv* Ivone Marcioš

Vesna Kosec-Torjanac, Varaždin

Kisela krv kajkavska je drama mlade dramatičarke Ivone Marcioš, nastala 2022. godine kad je autorica još bila studentica dramaturgije na zagrebačkoj Akademiji dramske umjetnosti. Na početku dramskoga teksta u popisu likova, uz Mamu, Baku i Unuku, stoje i dvije maske: Naphanec Tata i Naphanec Deda. U uvodnoj didaskaliji autorica objašnjava nazive tradicionalnih međimurskih maski i njihovih nositelja. Riječ je o tradicionalnim međimurskim mesopustnim maskama i kostimima. *Lafra* je groteskna maska od vrbova drveta na kojoj dominiraju rogovi te *lampa*, dio maske s istaknutim ustima, nosom i kljunom. Maskirana osoba na sebi ima tradicionalnu nošnju, gaće i „robaču“ (košulju) od domaćeg platna ispod koje je nagurana, tj. *naphana* slama. Stoga se tako odjevena osoba, uglavnom muškarac, s *lafrom* na glavi naziva *naphanec*.

Drama počinje bukom *naphanaca*; kada dođu na scenu, skidaju maske. Najprije dolazi Unuka i izgovori formulaičnu bajkovitu sintagmu: „Iza sedam mora i sedam gora“, što navodi na neodređenost mjesta i vremena, tj. vrijeme je „kontinuirano“ – svezrijeme. U uvodnom stihovanom i ritmiziranom monologu, nalik na antički prolog, u kojem se ističu motivi: tvrda zemlja, znoj, psovke muškaraca, svinjokolja, susjedi – suci, gnjila tradicija, fašnik... najavljuje temu o seoskoj svakodnevicu u kojoj žena šuti i trpi općeprihvaćeni muški autoritet. Riječ je o Baki i Mami koje joj se priključuju, odlažu maske te zajedno započinju svoj začudni ritual. Baka u jednakom ritmu govori o – kolinju. Ritam stihova, kao i sam sadržaj odjeknu u kajkavskom jeziku međimurskoga kraja. Recept o izradi *čurki* i klanju pilića, poput glazbene podloge ponavlja se većim dijelom komada, uglavnom isprekidane Maminim monolozima o svojem životu od rođenja, prve pričesti, prvog *biciklina*, o prosidbi, *krstitkama*, o *obedu v 12*. U ritmičkom kontrapunktu, baka između tih proznih prisjećanja, ponavljajući priču o *kolinama*, limunu i

čurkama, odjednom umeće pokoji „novi“ stih, podmeće ih poput kukavičjih jaja: o batinama, krivnji, sramoti, strahu...

- *kila i pol ljuka*
- *kila hajdinske kaše*
- *tri šamari usput dok svinja cvili kaj se menje čuje*
- *litra svinjske krvi.*

Poput bajalice iz usmene književnosti čiji nas ritam ponese, uvuče nam se u krvotok, neočekivano, poput smrtonosnih ugrušaka, kad primamo informacije o zlostavljanju kao receptu za život, kao da su batine, uvrede i sram od okoline neizostavni začini tog recepta: „Dva tri šamare, Šest pot soma si si to kriva, Pet pot po prstima z remenom, Tri pot žena mora biti tiho dok ju se ne pita, Kaj bodo sosedi rekli, Kakša je to familija, Moža ne poslušaju...“ Nasilje nad životinjama izjednačuje se s nasiljem nad ženom. Mama o najvažnijim događajima u životu govori nježno, s uzbuđenjem i veseljem seoske djevojčice i mlade žene, kao da ih upravo ponovo doživljava. Istim tonom spominje i traumatične događaje kojima su otac, a potom muž, oskrnavili svaki važan životni trenutak. Nasilju, kao općeprihvaćenom kodu od pamtivijeka usprotivila se Unuka, i to svojim odlaskom. Bijeg od stvarnosti, koju nije mogla promijeniti, pokušaj je potiskivanja traume. Time je odbacila i materinski, kajkavski jezik. On je „figura Oca“ koja bi mogla supsumirati od tradicije i kulture, do etičkih i društvenih postulata. „Jezik govori“, Heideggerova je sintagma u predavanju *Jezik (Die Sprache)*. Načelo jezika kao golog označitelja, lakanovski rečeno, jest „Ime Oca“ koji je zabrana i figura zakona - „pamet“ sama, autoritet. Sablast je to iz prošlosti, jezik kao „Otac“. Unuka u drami kaže: „Tata se nikad nije suprotstavio djeđu“. I djed svome ocu i taj otac svome... Suprotstavljanje na koje Unuka potiče svoje ženske prethodnice znači suprotstaviti se Ocu – autoritetu, tradiciji, svom podložnom životu. Ona se suprotstavlja i jeziku, jeziku u kojem se ostvaruje mentalitet. On je „živ“ i djelatan, prenositelj i stvaratelj iskustva istodobno. Jezik nam služi da prenosimo svoje misli, osjećaje, zapažanja, ali također da organiziramo vlastitu sliku svijeta. Iz jednadžbe u kojoj figura Oca, koji želi biti posjedovatelj žene, jezika, tradicije, žena se može odreći jedino jezika i tradicije da bi se oslobodila nositelja autoriteta. Unuka tek u drugom dijelu drame preuzima i ulogu Majke i Bake u kojoj ponovo prihvaća i (svoj odbaceni) jezik. Tri generacije stapaju se u jedno s ciljem da se prekine šutnja i cikličko ponavljanje muške dominacije u fašničkoj povorci, tj. životu.

Drama o životu žena na selu kroz generacije daleko je od tužaljke, samosažalijevanja, patetičnog naricanja. U svojevrsnom ponavljanju proživljenog, Baka i Mama, na trenutke i Unuka, još su uvijek duboko u blatu i krvi, bez odmaka i bez mogućnosti otpora. Još su pognute, još govore tiho, jer „žena ima biti kuš!“; jer ih susjedi gledaju, jer će dobiti šamar. Takve žene nisu patetične – one su žilave. Ne skviče i ne žale se. Na žalost, one su – realistične! To još više potencira doživljaj

čitača/gledatelja. Unuka je jedini spas, jedini poticatelj otpora – krika. No, zaborav nije moguć. Stoga je „igra“ moguća jedino kao retrospekcija, melankolija kao patologizacija prošlosti.

Gumene čizme i brkovi (*mustači*) rekviziti su koje od Mame i Bake preuzima Unuka, povremeno se priključujući ispovijestima na štokavštini, kao da ne pripada tom „sadržaju“, pa stoga može i urlati – pustiti glas, pobuniti se, izbaciti iz sebe potisnuto sjećanje i emocije. Jer, odmalena je gledala mamu i baku, djeda i oca, „stiskala se u kutu sobe i mislila na to da nikad ne želim postati velika cura“. Štokavština, kao standardni jezik, ne-govoreni, ne-živ, ne-stvaran, ne-osoban, bijeg je i spas od tradicije koja teži ponavljanju istoga, obnavljanju životnog ciklusa koji najavljuje i fašnik – poslije njega sve se vraća na početak: nakon Korizme vjenčanja, rađanja...

Mamin monolog o „sređivanju mustača“: „Sake koline, den prije, navečer, donesel bi v sobu lavura punoga vode, žileta i škorje. Morala sam mu srediti mustače. Kaj budu lepi za koline i sosede“, nastavlja Unuka, prvi put na kajkavskom jeziku. Poistovjećuje se sa sudbinom Mame: „Se dok sam jempot, dva dni prije kolini, ne vidla sosedovu Maricu kak mu frče mustače dok sam došla po njega v krčmu“, udružuje se u otporu: „Rezala sam goste dlake pomalem... pomalem... gladila ih i rezala... rezala... a unda sam ih zafrknula kak Marica prije dva dni – I odsekla.“ Brkovi kao simbol snage, „simbol agresivne ali sputane seksualnosti i muškosti“ (D. Morris, *Govor tijela*, str. 115.), nestali su u trenutku, a „kastriрани“ muškarac je „Zaurlal kak svinja f kopanji dok ju zakoljeju“.

„Trpeče“ žene koje su se trebale podrediti izreci: „Trpi koža će si štela moža“, koje je dramski tekst uspostavio, ovim neočekivanim postupkom postižu kulminaciju, napose u ispovijesti Bake s čizmama, rekvizitom koji predstavlja Djeda. Simbol koji ima faličko značenje, predstavlja društvenu afirmaciju i autoritet. „Škorje za koline“ bile su predmet „obrednog pranja“ kojim bi Baka iskazivala čin poniznosti i ropskog položaja. „Morale su se svetiti tak kaj bodo si sosedi vidli kulko je bitna stvar za našu familiju dok se kolje pajcek i kaj obrani svoju čast. On je glova hiže. I ima se pod kontrolom. Svoju ženu koja mu glanca škorje bez reči.“ Unuka zajedno s Bakom, jednim ženskim glasom, svjedoči o činu osvete: „Jo sam ostala klečati i počela sam se smežati. Smejala sam se dok sam pred očima vidla njegove črne nofte i svinjsku glovo. Stala sam se i rekla da sam ga prevarila. Z vojni-kom kaj je došel po vodo dok ga njega ne bilo. I da sam njegove škorje polizala. I da su si v selo vidli kak mu se svetijo škorje dok je zišel vun z našega grunta, a jo sam se smežala i pozvala ih na ove koline.“

Otac i Djed u drami su krinke, oni su sablasti - stalno prisutna prošlost koja se uvijek iznova pojavljuje. Derrida definira sablasti (*fantômes*) kao „koncept drugoga u istom, *punctuma u studiumu*, potpuno drugog, mrtvog, koji živi u meni, oni su entiteti koji ne označavaju „niti život niti smrt, nego opsjednutost (*hant-*

ise) jednoga drugim“. Upravo melankolik svoju budućnost zamišlja na temelju prošlosti. „Vrijeme je izgubljeno“, kaže Shakespeare u *Hamletu*. Kad se odrekemo prošlosti, koju jedino „imamo“, koja se neprekidno ponavlja, što nam ostaje? Izvan zgloba, prošlost kao izgubljeni objekt „ostaje pohranjen u ‘intrapsihičkom grobu’, ‘zapečaćenom psihičkom prostoru’, reći će Derrida (*Sablasti Marxa: stanje duga, rad tugovanja i nova Internacionala*); „budući da nije vraćen u unutrašnjost jastva, probavljen, asimiliran kao u svakom ‘normalnom’ žalovanju, mrtav objekt ostaje na mjestu poput živoga mrtvacu apscediranog u određenom mjestu ega“ i „oblikuje džep u tijelu koje tuguje (...), stvara kriptu.“ Sve riječi koje se ne mogu izgovoriti, svi prizori kojih se ne možemo prisjetiti, sve suze koje ne možemo propliti – sve ćemo to progutati, zajedno s traumom, uzrokom gubitka. Progutati i konzervirati. Neiskazivo tugovanje uspostavlja tajnu grobnicu u unutrašnjosti subjekta. U kripti, rekonstituiran od uspomena na riječi, prizore i osjećaje, živ počiva objektni korelat gubitka, nalik na cjelovitu osobu. Ako dođe do zaborava, nestaje izravna veza između prošlosti i budućnosti te se vrijeme „vraća u zglobove“. Zaborav je uvjet nastavka narativne dinamike, prestanak redundancije, ponavljanja, vječnog vraćanja istog. Je li zaborav moguć?

„Iza sedam mora i sedam gora

Zaurale su Mama

Baka

I Unuka.

Jedna po jedna.

Zatim sve zajedno.

Poput fašnika kojeg spaljuju

Opet

i opet

i opet

i opet

Tradicijski. Gnjilo. Gnjilo poput starog limuna kad se rade krvavice.

(*Stavljaju maske i urlaju. Onda se netko od njih krene smijati između tog urlanja. Smijeh i urlanje se isprepleću, dugo, glasno...tradicijski...*)“

Tako završava drama prstenaste strukture – vraćanja početne situacije u kojoj bajkovita rečenica postaje kisela poput krvi, otrovana sporom, teškom, gustom izlučinom crne žuči (*atra bilio ili humor melancolicus*), melankolijom koja oštećuje životnu vedrinu. Ipak, sve tri žene na kraju urlaju i smiju se – ali, tek kad stave maske.

Potresno žensko pismo nije evociranje daleke prošlosti u ruralnom području, prošlosti koja je nestala s našim davnim prethodnicama. Suvremeni način života betonom je popločio blatnjava dvorišta, a moda nametnula nove stvari kao objek-

te žudnje. Muške brkove i gumene čizme danas nitko ne bi uzeo kao relevantne statusne simbole. Uglavnom, „davno vrijeme“ danas je neprepoznatljivo, njegovu gnjiloću teško je zamisliti. Međutim, atmosfera straha sasvim je prepoznatljiva. Položaj žene u društvu još je usporediv s položajem ženskih likova u drami i prepoznavanje u njima i njihovim situacijama itekako je intenzivno. Ujedno lirsko i potresno ritualno putovanje s likovima Ivone Marciuš, puteno i toplo kao krv, gnjilo kao tradicija, iskreno kao materinski jezik, poziva nas na odgovornost i – krik.